

La capella dels Montserrat a l'església de Canet Lo Roig

Carme ROSARIO TORREJÓN

Cronista Oficial de Quart de Valls

RESUM:

De vegades podem comptar amb la sort de trobar testaments de famílies de renom que ens descriuen com volien que es destinaren els seus béns després de la mort, es decoraren les capelles funeràries o el manteniment del culte a la seva memòria a través de misses i aniversaris. L'article que ens ocupa estudiarà el patrocini i reforma de la capella funerària que tenien els Montserrat, llinatge noble de Canet lo Roig (Baix Maestrat), localitzada a l'església parroquial de Sant Miquel Arcàngel de dita vila, així com les vicissituds que va tenir al llarg del segle XVI. Els lligams familiars amb els Liori, la representació del poder a través de la capella i altres edificis i els problemes amb els Escrivà ens donen nova informació sobre l'espiritualitat i el poder d'aquesta família en aquesta localitat del Maestrat.

Paraules clau: capella de la Passió de Nostre Senyor, església de Sant Miquel Arcàngel de Canet lo Roig, Montserrat, Liori.

RESUMEN:

A veces podemos contar con la suerte de encontrar testamentos de familias de renombre que nos describen como querían que se destinaran sus bienes después de su muerte, se decoraran las capillas funerarias o el mantenimiento del culto a su memoria a través de misas y aniversarios. El presente artículo estudiará el patrocinio y reforma de la capilla funeraria que tenían los Montserrat, linaje noble de Canet lo Roig (Bajo Maestrazgo), localizada en la iglesia parroquial de San Miguel Arcángel de dicha villa, así como las vicisitudes que tuvo durante el siglo XVI. Los lazos familiares con los Liori, la representación del poder a través de la capilla y otros edificios, así como sus problemas con los Escrivà nos aportan otro punto de vista sobre la espiritualidad y el poder de esta familia en esta localidad del Maestrazgo.

Palabras clave: capilla de la Pasión de Nuestro Señor, iglesia de San Miquel Arcàngel de Canet lo Roig, Montserrat, Liori.

SUMMARY:

Sometimes we can be lucky enough to find wills of renowned families that describe how they wanted their property to be used after their death, how they wanted their funeral chapels to be decorated or how they wanted to maintain the cult of their memory through masses and anniversaries. This article will study the patronage and reformation of the funeral chapel of the Montserrat family, a noble lineage from Canet lo Roig (Bajo Maestrazgo), located in the parish church of San Miguel Arcángel in the village, as well as the vicissitudes it underwent during the 16th century. The family ties with the Liori family, the representation of power through the chapel and other buildings, as well as their problems with the Escrivà family provide us with another point of view on the spirituality and power of this family in this town in Maestrazgo.

Keywords: chapel of the Passion of Our Lord, church of San Miquel Arcàngel de Canet lo Roig, Montserrat, Liori.

El llinatge dels Montserrat de Canet lo Roig

Una de les famílies més arrelades al poble de Canet lo Roig des de ben antic va ser la dels Montserrat. Segons alguns autors el seu origen podria estar darrere d'una estirp de mercaders, que es van enriquir i adquirir pes i importància des que van arribar a les terres castellonenques.¹

Tot i que també, com ve a ser el relat habitual de moltes de les famílies nobles de la zona, al·ludeixen a què van arribar amb el rei Jaume I per ajudar a la conquesta i posterior repoblació de les noves terres preses als musulmans. Però, certament, en la majoria dels casos resulta molt difícil rastrejar el veritable origen cavalleresc d'aquestes famílies, i no és descartable que foren d'un estament més humil. Posteriorment, però, van aconseguir l'estatut de noblesa, van ser els posseïdors dels molins i altres establiments de Canet, a més de reservar-se un lloc preeminent a l'església per a la fundació d'una capella funerària pròpia.

Rastrear els orígens dels primers Montserrat de Canet és força complex, i més encara establir lligams entre els membres d'època medieval i els que ja apareixen ben documentats en època moderna.

Agustí Monserrat apuntava a un possible primer assentament d'aquesta família a Tírig² i després a Canet, essent a finals del segle XV quan es documenten els primers Montserrat de Canet lo Roig associats a l'orde de Sant Joan de l'Hospital i amb títol de noblesa, però aquest autor també comenta que al segle XVI apareixien altres branques amb el mateix cognom a dins de l'orde de Montesa. Inclús aquesta estirp vinculada al mateix orde ens deixa molts dubtes quant a un origen cavalleresc, i és que, tot i que moltes vegades les proves de llinatge, que s'adscriuen en un expedient de cavaller i que sovint apuntaven a un avantpassat noble, a que la família descendia dels comtes de Barcelona o que vingueren amb Jaume I com a cavallers, com hem dit abans, era un recurs assidu que s'incloïa en els dits expedients sense afegir cap prova documental real de la seva ascendència.³ Car, el mateix Agustí Monserrat reconeix no haver trobat cap vinculació directa d'aquesta família de Canet amb la conquesta del Regne de València.⁴

Deixant de banda l'assumpte genealògic, que corre la mateixa sort en moltes altres famílies de reconegut prestigi, ens centrarem en aquells Montserrat que estan documentats a Canet des de finals del segle XVI.

1 A. Zaragoza, "La iglesia Arciprestal de Sant Mateu", p. 108.

2 Sembla que va ser una donació per part de Joan Brusca i la seva esposa Teresa a un tal Monserrat en 1245. A. Monserrat, "Els cavallers Monserrat del Maestrat", p. 53.

3 A., Monserrat, "Els cavallers Monserrat del Maestrat", p. 51.

4 Ibídem, p. 52.

Fig. 1. Escut dels Montserrat de Castellfort.

Foto: autora.

Concretament, va ser en 1589, amb l'admissió com a cavaller de Montesa d'Antoni de Montserrat i Liori el 30 de gener, de qui es deia que era *hidalgo* de pare i mare i inclús dels avis.⁵ L'avi matern era Martí Joan de Liori, natural de Gandesa, i la seva àvia, dita Monserrada Terça, de Tortosa. Per la part paterna era net d'Antoni de Montserrat, ja establert a Canet, i de Catalina de Berga, que procedia de Cinto Torres. Així mateix, un germà de l'avi era també conservador de l'hàbit de Sant Joan.

L'enaltiment de la seva pròpia stirp i la unió amb altres famílies de renom va fer que el seu pes s'estengués per altres pobles del Maestrat com per exemple Castellfort o Morella, on encara resten cases-palau amb el seu emblema heràldic: una muntanya sumada per una serra de fuster.⁶

El fill d'Antoni de Montserrat i Catalina de Berga, Andreu, es va casar amb Jerònima de Liori, i fruit d'aquest matrimoni naixeria el sobredit Antoni de Montserrat i Liori, que va ser lloctinent general del Maestrat de Montesa. Aquesta posició el va col·locar en un lloc de poder i li va possibilitar crear una xarxa clientelar d'assessors fiscals i gent amb armes al seu servei que esdevindria en la consegüent col·laboració inclús amb bandolers de la zona; es donava a conèixer així un personatge que evidenciava una cara negativa, alimentada per una sèrie de corrupteles i males companyies que acabarien per portar-lo a ser apartat del seu càrrec per part del rei Felip III fins a acabar essent enverinat per la seva pròpia muller, Maria Ram de Montoro en 1612.

Segons ens conta Joan Ferreres, una sèrie de testimonis corroboraven la corrupció a la qual havia arribat Antoni Montserrat. Un d'aquests va ser, per exemple, Valero Roig, notari de Traiguera, que deia que aquest donava protecció a un perillós bandoler natiu, en Llorenç Pavia, àlies Pavieta, el qual atemorïa a la gent de molts pobles; altre era Jaume Llinyerola, un pistoler que robà a un "gavatxo" i dues mules a uns moros. Aquest va ser contractat per Antoni Montserrat i Liori a través del seu assessor Gaspar Sans, per poder matar a Francesc Domènech, un altre pistoler. Els Montserrat feren servir inclús la seva casa a Sant Mateu per a rebre a la banda d'Argullol, que era un mercenari i bandoler; sembla

5 Archivo Histórico Nacional (AHN), OM Cavalleros-Montesa, Exp. 313.

6 A. y A., García Carraffa, *El Solar catalán, valenciano y balear*, Vol. 3, p. 129; Segons Agustí Monserrat la vinculació amb Morella té el seu origen quan Andreu Montserrat i Berga va ser representant d'aquesta localitat durant les corts de Monsó de finals del segle XVI, així com altres branques familiars que establiren lligams matrimonials provinents de Morella. A. Monserrat, "Els cavallers Monserrat del Maestrat", p. 57.

que era el lloc elegit per entrevistar-s'hi i amagar a delinqüents com per exemple un tal Eloi Gavarró.

Tant va ser així que es deia que la casa de la viuda, aleshores, de Montserrat, és a dir, de Jerònima de Liori, era un niu de bandolers. Però, no únicament es tractava d'Antoni Montserrat, qui estava embrutat amb aquestes corrupteles, després de la seva mort, el seu germà Andreu no es quedà enrere. Aquest va fomentar el bandolerisme i va extorsionar, ens conta Ferreres, ciutadans del Maestrat entre 1620 i 1635, quan fou processat i destituït temporalment del seu càrrec.⁷

Béns i possessions de la família Montserrat

Els Montserrat demostraren la seva fortuna en propietats com puguen ser els molins, i especialment els molins d'oli, font bàsica de l'economia de Canet lo Roig. Entre les referències documentals més antigues de l'arxiu de l'orde de Montesa destaca l'establiment de diferents molins d'oli de Canet en 1579, que foren cedits a Antoni i Andreu de Montserrat, amb dret de mola, magatzem d'oli, juntament amb la quarta part de la molta de les olives. D'aquest també tenia part Catalina de Berga que era la muller d'Antoni, i hereva al mateix temps del seu marit.⁸

El document no especificava quins molins eren, però hem de suposar que serien garants del pertanyent a la vila i terme de Canet, com també ho era el freginal que se situava a prop de les eres del poble. A partir d'ací molts dels molins adquiriren el nom dels propietaris. Joan Roig ens descriu que el molí de Na Montserrada, que estava sota el domini directe del comanador i el comú de la Sénia, havia estat comprat a Andreu de Montserrat.⁹

En qualsevol cas, els Montserrat controlaven els sis molins fariners de la vila i tres d'oli, entre els que estaven el molí de Sòl de Vila, el de la Font de la Vila i l'almàssera que hi havia a Canet.¹⁰ Pel que fa als fariners estava el molí del Gatellar, situat al costat del riu de Sòl de Vila. Aquest edifici es va alçar per la necessitat de producció de blat, degut, segons Ferreres, a l'augment de la població en època moderna. Aquest molí està documentat en 1587, sota la possessió d'Andreu Montserrat Berga, però ja el posseïa son pare Antoni; després passaria a Hipòlita Montserrat Ram. Al riu Cervol se situava el molí d'en Cogoma o molí de la Ribaroja, pertanyent a Domingo Cogoma en 1345. Els Cogoma restaven allí des de la

7 J. Ferreres, "El bandolerisme català dels segles XVI i XVII a les terres del Maestrat vell de Montesa", pp. 74-83.

8 Arxiu del Regne de València (ARV), Arxiu de l'Orde de Montesa, lligall 2.330, Exp. 4 (15 de maig de 1579).

9 Vegeu: J. Roig, "L'oligarquia de la Sénia a l'Edat Moderna".

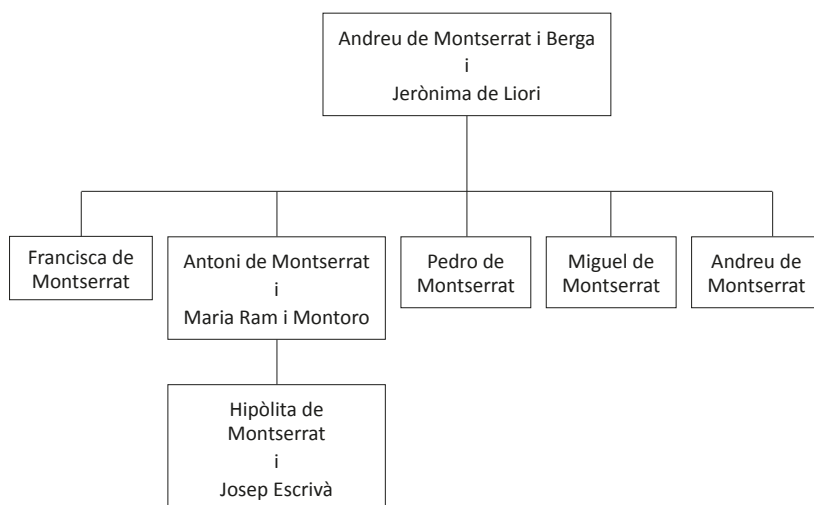
10 J. Ferreres, *Canet modern (II). Economia, urbanisme i cultura*, p. 13 i 17

carta pobla de Canet. Aquests eren notaris i mercaders. Va ser durant el segle XVI quan els Montserrat prengueren importància a la vila i aquest molí també formà part dels seus dominis. Així trobem que entre el 1577 i 1587 estava també en mans d'Andreu Montserrat Berga.

Al mateix temps, arrendaren el molí d'en Company o de les Deveses (un dels molins més antics del riu Cervol). Era propietat d'Antoni i Andreu Montserrat (pare i fill), però després passà a Hipòlita Montserrat.

Un altre dels molins documentat en relació amb els Montserrat era el molí fariner de Guerau o molí del Manc. En 1579 anava a nom d'Andreu Montserrat Berga i al seu fill Andreu en 1587, que el passaria més tard, com sempre, a Hipòlita Montserrat.

El molí fariner d'en Roig, que estava situat a la vora de la Font de na Roca (ara desaparegut), també apareixia documentat sota l'arrendament d'Andreu Montserrat Berga en 1587. I, finalment, s'hauria de fer referència al molí fariner de Canet, el qual, tot i que no sembla que va pertànyer als Montserrat estava sota el domini d'altre dels nobles més importants del Maestrat, el mercader de Traiguera Jaume Caperó Vidal.¹¹

Llinatge dels
Montserrat de
Canet lo Roig en
Època Moderna

¹¹ J. Ferreres, *Canet Modern (I). Territori i demografia*, pp. 31-71.

El llinatge familiar

Si el control de tots aquests molins donava als Montserrat poder econòmic, les obres pies, i més concretament, les fundacions a la seva memòria, atorgaven el prestigi i el desig de ser recordats en aquesta vila. Estem parlant de la fundació de la seva capella funerària a l'església de Sant Miquel Arcàngel de Canet lo Roig. Però primer vegem els lligams familiars d'aquesta família.

Els Liori, amb qui van emparentar, tenien el seu feu a Gandesa, que era castellania d'Amposta, on estava la seva casa-palau. En aquesta localitat, de fet, encara es conserva l'escut de la família: una creu de Calatrava en gules (roig) sobre camp d'or i recreuada per l'extrem de cadascun dels quatre braços.¹² Tot i que aquest emblema està més associat amb els Roís de Liori; la flor de lis en camp d'or sobre fons en gules és la que feia referència concretament al cognom Liori. I de fet, en una de les mènsules de la capella dels Piquers, que era una capella privada que tenien els Montserrat a la seva casa-palau de Canet, es conserva gravada una flor de lis que podria estar fent referència al lligam d'aquests amb els Liori.

Fig. 2. Gravat de flor de lis a una de les mènsules de la capella dels Piquers. Canet lo Roig. Foto: autora.

Andreu de Montserrat i Jerònima de Liori tingueren cinc fills. Antoni de Montserrat, el primogènit, és qui es va casar amb Maria Ram i Montoro. D'aquets tenim la sort de comptar amb els testaments conservats a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre, que ens donen més informació de la seva vida, la relació amb el Maestrat i especialment amb Canet, els desitjos testamentaris del fundador de la capella, així com d'altres dels ancestres d'aquests Montserrat.

El testament d'Andreu i la seva esposa ens confirma que aquest era fill d'Antoni de Montserrat i de Catalina de Berga, que vivien a la vila de Canet i que aquest pertanyia a l'orde de Montesa. De Jerònima de Liori, de

¹² Segons Carme Labrador, els Liori, d'origen foraster, s'assentaren a la vila de Gandesa. A la casa d'aquests en la dita vila va nàixer el canonge mossèn Joan Batista Manyà, teòleg. Diu també que els Liori provenien de la noblesa aragonesa, establint-se a Gandesa en 1380 Blai Pere de Liori, de qui prové la línia d'aquesta població. Allí encara es conserva, en una pedra cantonera del carrer Mossèn Manyà, l'escut dels Liori. Aquests estigueren presents al Compromís de Casp juntament amb els Heredia o el Papa Luna, contraris al comte d'Urgell. C. Labrador, "Apunts sobre la història de Gandesa", p. 22.

la vila de Gandesa, castellania d'Amposta, deia que, estant "los dos bons i sens malaltia" anomenaren com a marmessors a en Blai Berga, que era cosí germà d'Andreu, i a Dionís de Liori, germà de Jerònima, a més de Guillem Galceran Joan Sans, cosí germà d'Andreu. En aquest testament s'esmenta que aquests volien ser soterrats a una capella que tenien a l'església de Canet, on havia d'estar enterrada tota l'estirp de la família, a més a més d'encarregar misses per a la seva ànima als santuaris que més devoció professaven: el de la Mare de Déu de la Salut de Traiguera i l'ermita de la Mare de Déu dels Àngels de Sant Mateu:

"...volem ser sepultats en la parroquial iglesia de la dita i present vila de Canet en lo vas de la capella nomenada dels Montserrat ab intenció çò és del primer novint, de aquell prevere que al sobrevinent i demés mos marmessors [...] haurà en la sepultura del primer morint als quals volem i manam que seu ànima de cascú de nosaltres cinc dies celebrades en la dita parroquial misses de cos present sen dia i cap d'any e demés funeraris, e aquelles se fassen sea conegudes del sobrevinent de nosaltres i marmessors ab la menys pompa que possible sia i que coste any especialment i perpètuament per ànimes nostres sien dites i celebrades misses cantades ab diaca i subdiaca" i que "sien dites i celebrades perpètuament dos aniversaris cantats ab diaca i subdiaca, çò és en la casa ermita de Nostra Senyora de la Font de la Salut, terme de la vila de Traiguera i lo altre en la casa i ermita de Nostra Senyora dels Àngels terme de la vila de Sant Mateu".¹³

Fig. 3. Capella privada del Palau dels Piquers. Antiga casa-palau dels Montserrat a Canet lo Roig. Foto: autora.

13 Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Ajuntament de Tortosa, Testaments, 83, nº 2.483 (1598-nov. 28).

Per l'escassa descripció que es fa al seu testament, podem comprovar que no es tractava d'una urna o tomba sinó d'un vas que estava en el sòl i que disposaria d'algun tipus de lauda o inscripció en pedra fent notar el lloc on estaven enterrats. En època moderna, segons narrava Tramoyeres, qui va ser un pioner en l'estudi dels sepulcres medievals i renaixentistes conservats al Regne de València, solien fer-se en marbres, bronze o altres metalls i que amb aquestes laudes es pavimentava el sòl de la capella.¹⁴

A més a més, en el testament, s'especificava que es disposaren deu mil lliures, moneda Real de València, pel dret d'amortització. Si de cas no es pogueren fer les misses en les dites Nostra Senyora de la Font de la Salut i en l'ermita de Nostra Senyora dels Àngels de Sant Mateu o si una no acceptava fer l'aniversari es traslladaria a l'església de Sant Mateu.

Per a aquests oficis normalment es fundava un benefici, on un clergue s'encarregava de celebrar les misses a la capella en qüestió, a càrrec d'una dotació de rendes que garantiren la seva manutenció i la seva continuïtat al temple. Els beneficis es fundaven a perpetuïtat, de manera que si no es mantenia el culte a la capella així com el manteniment dels ciris, la compra de cera, etc. el propietari de la capella podia perdre el seu lloc de morada eterna.¹⁵ A més de les misses esmentades anteriorment, es va establir que durant tres anys se celebraren tres misses quotidianes pel prior de la Confraria de la Minerva, prevere faedor i confrare de la dita confraria; la resta dels anys es va determinar que es feren misses a la parroquial de Sant Mateu, a l'altar privilegiat. Aquests tipus d'altars, dels quals solia haver-n'hi un a cada parròquia, responien a la preferència del testador, qui volia que es feren les misses en un altar de la seva devoció. En aquests es garantia, doncs, la indulgència particular del papa per a treure ànimes del purgatori.¹⁶

14 L. Tramoyeres, *El arte funerario ojival y del Renacimiento*, p. 21.

15 A. Serra, "Escenarios para la memoria y el luto. Las capillas funerarias del tardogótico en la Corona de Aragón: el caso valenciano", p. 178.

16 J. Casey, "Queriendo poner mi ánima en carrera de salvación: la muerte en Granada (siglos XVII-XVIII)", p. 40.

Fig. 4. Interior de l'església de Sant Miquel Arcàngel de Canet lo Roig on estaria la capella funerària dels Montserrat.
Foto: autora.

Un altre fet que també crida l'atenció és que no volien que el seu sepeli es fes amb massa pompa, i és que, a finals de l'època medieval, es va veure com un acte de bon gust –però també per la influència de l'austeritat marcada pels ordes mendicants– que afirmava la importància del llinatge, com ja ho havien fet primer els reis i nobles en celebrar els enterraments de la forma més austera possible com una mostra d'humilitat i pietat.¹⁷

Els hereus serien els encarregats de perpetuar els béns i diners d'Andreu, repartint una renda anual per al retor de Canet, que seria destinada als pobres vergonyats.

Per a la seva filla, Francisca de Montserrat, se li donaren 5.000 lliures per son matrimoni i per si tingués descendència 1.000 lliures. Si no, devien tornar a l'hereu 4.000 de les 5.000 lliures. Així, però, si es posés de monja li serien llegades el que s'acostumés de donar al monestir elegit i la resta (1.000) a l'hereu. Al mateix temps, Francisca va rebre per part de sa mare un collar de pedres i tots els anells que aquella tenia (5 o 6). A Pedro, Miguel i Andreu, i la resta de fills, es demanà que fossen sustentats en casa o fora d'ella fins que tingueren vint-i-cinc anys, que és el que es considerava majoria d'edat aleshores. I a cadascú es lliuraren 80 lliures de renda anual. Si algú dels fills volgués entrar de milícia o religió de Sant Joan de Jerusalem -com ja havien entrat a formar part alguns dels avantpassats- o altra qualsevol, havien de llegar una renda de 18 lliures.

17 J. V. García, "Capella, sepulcre i lluminària: art funerari i societat urbana" p. 213.

En el testament d'Antoni de Montserrat, de 1621, ens descriu a aquest com a curador i tutor de les seves filles, Hipòlita i Isabel de Montserrat. Aquest estava casat amb Maria Ram i Montoro i com va morir sense testar nomenà el seu germà, Andreu, oncle de les dites Hipòlita i Isabel com a tutor d'aquestes.¹⁸

Isabel va morir jove, i Hipòlita es va casar amb un tal Josep Escrivà, i és amb aquesta família amb la qual els Montserrat es van haver de litigar per l'ús de la capella sepulcral que tenien a l'església de Canet lo Roig, la qual va ser violentada per part d'aquest Escrivà amb un acte que va escandalitzar a la mateixa població de Canet mentre van ser testimonis a dins del temple dels actes que aquest va dur a terme. Però vegem primerament l'origen de la dita capella.

La sepultura dels Montserrat a l'església parroquial de Canet lo Roig

L'establiment d'una capella funerària al poble natal dels Montserrat, a Canet lo Roig, sembla que es contemplà des d'època medieval. Almenys d'acord amb les notícies que ofereix Arturo Zaragozá quan diu que el lleó de pedra que es va localitzar, possiblement d'un monument funeràri, pertanyia a la família dels Montserrat.¹⁹ Ara bé, no especifiquen on estaria aquesta primitiva tomba. Referint-se a una capella, la més coneguda és la que es van fer construir al palau que hi tenien a Canet, l'anomenada dels Piquers. Aquest era un oratori construït al segle XV.²⁰ Per contra, almenys des del segle XVI, es coneix la capella dels Montserrat fundada a dins de l'església, la qual estava dedicada a la Passió.

A part de la capella privada de la casa-palau, dita dels Piquers, que era altra de les famílies amb les quals emparentaren, qualsevol llinatge noble solia reservar-se un espai sagrat dins de l'església parroquial d'on eren senyors per a ser enterrada la seva estirp. Andreu de Montserrat, assessor en el Maestrat Vell de Montesa, posseïa, doncs, "Capella de la Passió de Nostre Senyor". Encara més, aquest havia manat fer una reconstrucció de la capella familiar, la qual segons el Procés de la Real Audiència de 1546 tenia:

"una sepultura contruida dins dita capella la qual reedifica lo olim don Andreu de Montserrat [...] de posar una tomba en dita capella lo dia i festa de Tots Sants tots los anys ab son drap i ensendre i fer cremar quatre haxes (torxes) alrededor de dita tomba i fer cremar ciris en lo altar de dita capella mentre se celebre los ofis de difunts

18 Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Ajuntament de Tortosa, Testaments, 102, nº 2.502 (1621, abril, 20).

19 A. Zaragozá, "La iglesia Arciprestal de Sant Mateu", p. 108.

20 J. Ferreres, "Castells i muralles del Maestrat a l'Edat Moderna", en J. Simó; V. Meseguer; J. Ferreres i A. Beltrán, *El Maestrat històric. Aproximació al territori i patrimoni històric-cultural dels seus pobles*, p.154.

i lo dia següent dit lo dia de les Ànimes, posants dita tomba a cremar dites haxes i ciris mentre se celebrara missa cantada i altres oficis de difunt”.

Aquesta capella era del cap de família dels Montserrat, és a dir, d'Andreu, i segons aquesta premissa els descendents també tenien dret de ser enterrats, sempre que foren els descendents directes dels Montserrat, ja que

“és hagut tengut i reputat fer los actes que los possehidors de semblant capella solen i acostumen fer sens enuig i contradicció de persona alguna seguint que don Josep Escrivà ha tentat i atenta inquietar i perturbar al dit superior en dita quieta i pacífica possessió sen guar o que no és just ni se li deu permetre perquè segons el present Regne ningú deu perturbar de la possessió sens procehir cognició de causa. Li sia manat a Josep Escrivà les penes acostumades que no inquiete ni perturbe ni moleste el dit superior”.²¹

Normalment, les capelles, des d'època medieval, eren escenaris de diferents misses al llarg de l'any, a part d'aniversaris, *caput anni*, i del repartiment de pa per als pobres, especialment en Tots Sants, la vespra i després. En època barroca el culte als morts es va incrementar de tal manera que les esglésies eren un espai replet de lluminàries en forma de ciris, monuments, pa i vi com a exèquies per als difunts. “*La doctrina del purgatorio*, comentava Casey, *eclesiàstica en sus principios teóricos, encontraba un eco en la creencia tradicional del pueblo en los espíritus de los muertos que rondaban por la tierra, vigilando la conducta de sus descendientes, las ofrendas de pan, vino y cera sobre las tumbas se situaban al punto de confluencia entre ambas ideas*”.²² A més d'açò s'encenien ciris a l'altar, i al voltant de túmuls, que es posaven a sobre les sepultures, s'instal·laven torxes.

Les confraries no podien faltar, i en aquest cas, els Montserrat estaven vinculats a la de Minerva, dedicada al culte al Sagrat Sagrament. Aquestes s'encarregaven d'acompanyar el fèretre de casa a la capella familiar, de portar la cera, les torxes, i d'acompanyar el cos fins a ser enterrat.

Els escuts familiars tampoc no podien faltar a la capella, els quals normalment estaven a la clau de la volta i a les mènsules, tot i que també podien estar sobre la superfície de la paret, brodats o pintats en teles, estendards o amb els draps d'or amb ornaments pintats que s'anomenaven “vidaures”. A aquestes insígnies familiars s'afegia el retaule titular de la capella, dedicat al sant de preferència del difunt, tot i que moltes vegades es representaven les Ànimes; per la seva vinculació amb la mort, eren els anomenats “retaules d'ànimes”, sovint acompanyats amb

21 ARV, Procés Real Audiència, lletra A, Exp. 1546.

22 J. Casey, “Queriendo poner mi ánima en carrera de salvación: la muerte en Granada (siglos XVII-XVIII)”, p. 39.

el sant intercessor com per exemple sant Miquel o la Mare de Déu del Carme.²³ No obstant això, com en aquest cas la capella estava dedicada a la Passió de Nostre Senyor, és possible que es representés algun tema vinculat amb la Passió de Jesucrist.

Segons el plet que presentà Agustí Monserrat, es deia que la capella tenia el retaule amb les armes familiars com també les tenia a la porta de la casa pairal. Aquestes es corresponien als Liori i als Montserrat: tres flors de lis i una serra que coronava una muntanya, respectivament.²⁴

No obstant això, per poder concretar més sobre aquesta capella hem pogut localitzar una font directa que ens parla de qui va ser el que la va edificar (en realitat reformar) i com estava organitzada. Aquesta informació l'hem localitzada en un document que data de 1636, on declarava i confirmava mossèn Joan Ferrer, del palau del bisbe de Tortosa i habitant del poble de Canet lo Roig, que aquella capella va ser reconstruïda per Andreu de Montserrat (segurament d'una anterior que posseiria la família des d'antic):

"... en lo qual diu que és veritat que es apellat que don Andreu de Montserrat assessor en lo Maestrat Vell de Montesa per sí e per sos antecessors es estat en quieta e pacífica possessió d'una capella situada en la església parroquial de Canet lo Roig nomenada de la Passió de Nostre Senyor i així mateix de una sepultura construïda dins la capella la qual rehedifica don Andreu de Montserrat pare del dit assessor [...] i de posar una tomba en la dita capella lo dia de festa de Tots Sants ab un drap i encendre i fer cremar quatre haxes alrederor de dita tomba i fer cremar ciris en lo altar de dita capella mentres los oficis de difunts i lo dia següent de les Ànimes, i posar també dita tomba encendre i fer cremar dites haxes i ciris mentres se dia missa cantada i altres oficis de difunts i absoldre tot lo qual die saber, vist i haver vist per lo dit Andreu de molts anys per ser com és veí natural i habitador de dit loch [...] haver vist soterrant la dita sepultura algunes persones de la família del dit don Andreu de Montserrat, i açò és molt públic i notori en dita vila [...] confirmat que són persones molt antigues de la vila".²⁵

Entre els testimonis que confirmen l'autoria de la reforma estaven: el llaurador de Sant Rafel, Joan Estellés, qui va comentar que Andreu estava soterrat en la dita capella, que ell mateix reedificà. Aquest espai de sepultura va estar utilitzat pels seus descendents fins a arribar a Hipòlita de Montserrat, la filla d'Antoni de Montserrat i Maria Ram.

23 J. V. García, "Capella, sepulcre i lluminaria: art funerari i societat urbana", pp. 211 i 213.

24 A. Monserrat, "Els cavallers Monserrat del Maestrat", p. 59.

25 ARV, Procés Real Audiència, Part I, lletra A, Exp. 1.546.

Hipòlita de Montserrat es va casar amb Josep Escrivà, qui també volia fer ús de la dita capella, al·ludint a què com aquesta era de la seva esposa, com a descendent dels Montserrat, també li pertanyia a ell. Així mateix, tant ell com Hipòlita volien posar i encendre ciris a la capella. Per aquest comés van tenir el suport del seu notari, Pere Juan, qui, parlant a favor de la seva clienta, na Hipòlita de Montserrat, al·ludia a què: “és public i notori que en totes les esglésies del present Regne estant les portes obertes entrar en la Iglesia qualsevol cristià i estant en aquelles entrar i eixir lliurement en qualsevol capella o capelles de les esglésies a reçar, o veure les capelles i retaules e altars [...] saben que dona Hipòlita e Josep Escrivà hagen encés en la capella dels Montserrats en lo dia de Tots Sants i de les Ànimes del any 1637 en la parroquial de la vila de Canet haxes i tomba i sia per haver-ho vist”.

Certament, les esglésies i capelles eren públiques, i hom podia visitar-les i admirar els rics retaules que les decoraven. Va ser així com la població de Canet va ser testimoni del que allí ocorregué.

Josep Escrivà havia fet treure de la dita capella les torxes i la tomba del progenitor, cosa que va ser testimoniada per tota la gent que hi havia a l'església. El fet seria certament extraordinari, car el document relata com “d'alborotada” estava la gent que hi era en aquell moment dins de l'església veient com Josep Escrivà va fer fora els ciris i la mateixa tomba de la capella, que es va posar com a monument per recordar el difunt el mateix dia de Tots Sants.

Fig. 5. Capelles del costat de l'evangeli de l'església de Canet lo Roig.

Foto: Autora.

Encara més, segons el testimoni de Damià Pasqual, un altre dels habitants de Canet, aquest va veure que la dita Hipòlita i el seu marit van portar una altra tomba i ciris per a la mateixa capella. Però la cosa no acabà ací, ja que el fet que es tragueren els ciris i la tomba de la capella no va ser simplement per apropiar-s'hi d'aquesta sinó que a més es volia esborrar la memòria dels antics Montserrat. Per a tal fet, Josep Escrivà no va dubtar a prendre de forma violenta el lloc sant, destruint la tomba i tots els ornaments que en ella havia. Andreu, l'oncle d'Hipòlita intentà evitar-ho, però Josep Escrivà ja havia comés l'acte. El litigi deia així:

“Josep Escrivà ab un machinet tallà y rompé ell y un criat seu los canelobres de fusta y tumba del dit don Andreu de Montserrat i en dita festa de Tots Sants envià lo dit don Andreu de Montserrat un criat que es deya Miquel Roca per a quell posar la tumba y aches en dita capella dels Montserrats y que lo dit don Josep Escrivà impedí y no dexà posar totes aches y tumba en dita capella”.²⁶

26 ARV, Procesos Real Audiència, Part I, lletra A, Exp. 1.546.

Conclusions

En definitiva, aquests esdeveniments proven que, malgrat que en les relacions de parentesc i de descendència familiar, ningú estava exempt de patir greus conseqüències com les esdevingudes en la que fou la capella funerària dels Montserrat de Canet lo Roig i que se situaria, pensem, pròxima a l'altar major.

I també, a part de la coneguda capella dels Piquers, el lloc on s'ubicaria la seva tomba i retaule era a l'església de Sant Miquel, en un espai dedicat a la Passió de Nostre Senyor. Aquesta advocació així com l'afecció de la família per la confraria de la Minerva (dita així per la seu on va sorgir, Santa Maria Sopra Minerva, a Roma) o del Santíssim Sagrament, són una prova de la difusió i culte dels temes de la Passió i l'Eucaristia després de les influències del Concili de Trento.

El culte pels difunts, promogut dins dels corrents barrocs que escenificaven el tema de la mort com fins aleshores mai s'havia fet, preveia convertir les esglésies i panteons familiars en un lloc de culte i de celebració, on la remembrança dels avantpassats amb l'elaboració d'exèquies i l'escenificació de la mort a través de tombes, panys i ciris estava a l'abast de la població. Però aquestes celebracions es varen veure interrompudes al Canet del segle XVII per les desavinences familiars entre els Montserrat i els Escrivà. I és que resulta molt significatiu que aquesta *damnatio memoriae* esdevingués en una capella funerària, car era el lloc per excel·lència per a voler ser recordat. Amb aquesta acció delictiva s'interrompia, al mateix temps, la purgació de l'ànima del difunt, de manera que, el període de temps que aquesta ànima havia de passar al purgatori s'estenia, i per tant, patiria les seves conseqüències retardant així la seva arribada al cel.

Fonts documentals

Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Ajuntament de Tortosa, Testaments, 102, nº 2.502 (1621, abril, 20).

Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Ajuntament de Tortosa, Testaments, 83, nº 2.483 (1598-nov. 28).

Archivo Histórico Nacional (AHN), OM Cavalleros-Montesa, Exp. 313.

Arxiu del Regne de València (ARV), Arxiu de l'Orde de Montesa, lligall 2.330, Exp. 4.

Arxiu del Regne de València (ARV), Procés Real Audiència, lletra A, Exp. 1546.

Bibliografia

- Ferreres, Joan, "Castells i muralles del Maestrat a l'Edat Moderna", en Simó, Juan B., Meseguer, Vicente, Ferreres, Joan i Beltrán, Antonio, *El Maestrat històric. Aproximació al territori i patrimoni històric-cultural dels seus pobles*, Ajuntament de Benicarló, Centre d'Estudis del Maestrat, 2008.
- Ferreres, Joan, "El bandolerisme català dels segles XVI i XVII a les terres del Maestrat Vell de Montesa", *Recerca*, nº 9, 2005, pp. 67-104.
- Ferreres, Joan, *Canet Modern (I). Territori i demografia*, Benicarló, Onada Edicions, 2013.
- Ferreres, Joan, *Canet Modern (II). Economía, urbanisme i cultura*, Benicarló, Onada Edicions, 2014.
- García Carraffa, A y A., *El solar catalán, valenciano y balear*, Vol. 3, San Sebastián, Librería Internacional, 1968.
- García, Juan Vicente, "Capella, sepulcre i lluminària: art funerari i societat urbana", en *Art i Societat a la València Medieval*, Catarroja, Afers, 2011, pp. 191-214.
- Labrador, Carme, "Apunts sobre la historia de Gandesa", *Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta*, nº 22, pp. 1-24. <https://raco.cat/index.php/ButlletiCETA/article/view/216558>.
- Monserat, Agustí, "Els cavallers Monserat del Maestrat", *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, nº 8, 1984, pp. 51-64.
- Roig, Joan, "Dos benifets i les capelles de l'església parroquial d'Ulldecona", *Rails*, nº 21, 2005, pp. 23-41.
- Roig, Joan, "L'oligarquia de la Sénia a l'Edat Moderna", *Lo senienc. Memòria, natura i llengua*, *Senienc*, *Lo: memòria, natura i llengua*, 2007, nº 4, pp. 6-12, <https://raco.cat/index.php/Senienc/article/view/133100>.
- Rovira i Gómez, Salvador J, *Els nobles de Tortosa (segle XVII)*, Tortosa, Consell Comarcal del Baix Ebre, 1997.
- Rovira i Gómez, Salvador, "Els nobles de la Ribera de l'Ebre (Edat Moderna)", *Miscel·lània del CERE*, nº 25, 2015, pp. 157-180.
- Serra, Amadeo, "Escenarios para la memoria y el luto. Las capillas funerarias del tardogótico en la Corona de Aragón: el caso valenciano", en VV. AA., *Retórica artística en el tardogótico castellano: la capilla fúnebre de Álvaro de Luna en contexto*, 2018, pp. 193-211.
- Tramoyeres, Luís, "El arte funerario ojival y del Renacimiento según los modelos existentes en el Museo de Valencia", *Archivo de Arte Valenciano*, nº 1, I, 1915, pp. 15-23.
- Zaragozá, Arturo, "La iglesia Arciprestal de Sant Mateu", *Paisatges Sagrats, Exposició la Llum de les Imatges*, Generalitat Valenciana, 2004.